

MIRAN HLADNIK

Dela vitezov junaška

V slovenskem leposlovju je v celoti Janezov več kot Martinov, oboji pa so daleč pred Andreji, za katere sem svojčas domneval, da nosijo najbolj junaško literarno ime, saj *andreios* v grščini pomeni 'pogumen'. Dovolj pogosto, da sem postal na to pozoren, je svojega romanesknega junaka krstil za Andreja plodovit slovenski pisatelj Miroslav Malovrh. Nihče slišal zanj? Spet eden zamolčanih? Počasi se bo treba sprijazniti, da je literarna zgodovina v glavnem iz pozabljenih pisateljev. Le če so bili vztrajnejši in so napisali več knjig, zaidejo med gesla literarnega leksikona, izmed njih bo izbirala zgodovina slovenskega slovstva, še bolj izbirčni bodo uredniki antologij, med šolske klasike bo vpisan res samo zelo ozek izbor in tako bo na koncu petero avtorskih imen vse, kar nam bo ostalo v spominu. Miroslav Malovrh sodi med manj znane – komaj se je uspel prebiti do svojega leksikonskega gesla. V literarni zgodovini ga samo omenjajo, pa čeprav v njegovem času niso ravno vsakdanji avtorji, ki bi se mogli pohvaliti s toliko knjižnimi izdajami povesti in romanov, kot se je lahko Malovrh. Poznamo ga le kot spletkarskega in prepirljivega urednika Slovenskega naroda; njegovih več kot dvajset leposlovnih knjig se ni zdelo vrednih omembe ali pa ga je literarni zgodovinar odpravil z obtožbo površnosti, tendencioznosti, primitivnosti in zgledovanja pri tujih trivialnih vzorih.

Malovrh je na začetku dvajsetega stoletja pisal izvirne zgodovinske, viteške, ljubezenske in humoristične romane. Njegovi zgodovinski povesti *Opatov praporščak* z več kot 50.000 besedami ne bi smelo biti nerodno, če bi jo hoteli predstavljati kot

roman – v bolj sproščenih kulturah, kot je naša, so z romanom neženirano krstili vse, kar ni bilo ravno kratko, četudi je šlo za pogrošno literaturo. Če bi bilo Slovincem naročeno, naj izberejo vrstno ime za kriminalni žanr, bi si v nasprotju s "svetovno literaturo", ki se je odločila za roman, prav gotovo izbrali povest. *Opatov praporščak* je začel izhajati leta 1903 kot podlistek v liberalskem dnevniku Slovenski narod, pri katerem je bil avtor urednik, potem pa je bil še istega leta natisnjen v knjigi. To je že ena od povesti z Andrejem v glavni vlogi.

Godi se leta 1404. Dvajsetletni Andrej Rován, sin oskrbnika gradu Smreka, je praporščak (danes bi najbrž rekli telesni stražar) stiškega opata Albertusa pl. Lindeka. Vest mu narekuje, da reši patra Albo, ki ga je zaprl pokvarjeni opat, ker ga je Alba zatožil nadrejenim ter priklical nadenj cerkveno vizitacijo, pred nadležnim ženinom Pavlom Glogvicem pa reši še opatovo sestro Margareto. Opat v Andrejevi odsotnosti zlorabi njegovo nevesto Polonico, ki konča v vaškem vodnjaku. Andrej še enkrat rešuje Margareto, tokrat pred kmeti, ubije Glogvica in doseže začasno zamenjavo opata. Ko se Albertus vrne, Rovana zapre. Iz ječe ga reši sluga, ozdravi pa vanj zaljubljena grofica Helena. Na koncu opat le prepusti vodstvo samostana nasledniku, poboljša se in blagoslovi zvezo med Andrejem in Margareto.

Personal povesti se dá, tako kot pri Malovrhu nasploh, dovolj predvidljivo razporediti na pozitivni in negativni tabor že z upoštevanjem črkovne ali glasovne podobe imen. Idealni junaki Malovrhovih romanov imajo podobne priimke, ki jih združuje kombinacija črk *r-n*, zraven pa sta še *k* in en šumevec (*Rovan, Kržan, Kržinar, Čerin*), junakovi moški nasprotniki v *Opatovem praporščaku* imajo vsi "gladka imena", ki jih označuje črkovna kombinacija *l-v/b-g/k* (*Pavel Glogvic, Jošt pl. Gall, opat Limbšak*). Do sem gre za ugotavljanje in popis preverljivih dejstev, za "pozitivizem". Zanimiva urejenost imen pa vabi naprej, v spekulativno smer. Je preveč predrzno, če glasovno sozvočje junakovega imena in priimka (*Andrej Rován*) razumemo kot znak harmonične osebnosti? Za junakovega kapitalnega nasprotnika, opata Albertusa pl. Lindeka, bi se dalo po tej logiki sklepati, da z mešanim "erovskim" in "elovskim" glasovjem svojega imena in priimka združuje tako sovražno kot prijateljsko komponento; res se na koncu sovražni opat skesa in junaku pomaga do poroke. Podobnega značaja je domneva, da bo občutljivi bralec že iz imen treh junakovih žensk – lepega kmečkega dekleta Polonice, grofice Helene (ti dve sta "gladki") in opatove sestre Margarete ("erovsko" ime), lahko predvidel, katero bo vzel za ženo. Srečna ženitna odločitev pade v korist Margarete, ki z glasovno sorodnim imenom obeta družinsko harmonijo. Pri junakovi prvi ljubezni Polonici bi že iz imena lahko sklepali, da ne bo dobro končala.

Roman, ki ga je Malovrh objavil – tako kot večino drugih – pod psevdonimom Fr. Remec, je napisan v maniri zgodovinskega žanra. V njem mrgoli datumov, ki naj pokažejo, da je avtor študiral zgodovino in jo upošteval, vendar zgodovinski dogodki ne vplivajo močno na dogajanje. Zgodovinsko je izpričan eden od protagonistov, zloglasni stiški opat Albertus pl. Lindek (1388-1405), pa vojvodinja

Virida iz milanske rodbine Sforza-Visconti, vdova po avstrijskem vojvodi Leopoldu III. in mati Ernesta Železnega, zadnjega koroškega vojvode, ki je bil ustoličen na Gosposvetškem polju. V ljudskem spominu je ostala kot dobrodelnica in dolenski profesor Ivan Janežič ji je že pred Malovrhom (leta 1894 v reviji *Dom in svet*) posvetil do tedaj najdaljši slovenski zgodovinski roman, *Gospa s Pristave*. Zgodovinske osebe v romanu so tudi vojvoda Viljem, celjski grof Herman, vizitator Angelus iz Reina, prior Markvard, senior Andrej, notar Andrej Leutwin in še nekatere.

Malovrh je stiško opatijo prikazal v izrazito kritični luči: "Iz samostana sta doslej prišli samo žalost in nesreča med ljudi." "Samostanci samo grabijo in izsesavajo nas siromake, ki v revščini umiramo. Sami živijo v izobilju in v razkošju, potratno in razuzdano ..." "Za ta lepi kraj bi bilo gotovo bolje, da se ni nikdar v njem prikazal noben menih. Prinesli so ljudem samo nesrečo in bili vedno prava šiba božja." Menihi za okoliško ljudstvo niso božji namestniki, ampak hudičevi zavezniki. Malovrh je neduhovne, zlasti seksualne plati stiškega menišтва očitno fabuliral z velikim veseljem, zato je povest polna dogodkov in zelo berljiva. Seveda ne gre za jezo na konkreten stiški samostan, ki je bil v Malovrhovem času že dobrih sto let razpuščen, ampak za udarec, ki je bil preko kritike samostanstva namenjen klerikalnemu političnemu taboru. To ni edino Malovrhovo delo s tematizacijo pokvarjenih menihov in s kritiko samostanov, prav tako pa ni bil osamljen v slovenski prozi. Le nekaj let pozneje je pri isti založniški hiši izšla povest *Libera nos a malo* (sln. 'Reši nas hudega') o spolnih in drugih pokvarjenostih v samostanu Bistra, ki jo je pod psevdonimom Vladimir Vesel napisal danes obskurni avtor Emil Vodeb. Nazorsko drugače usmerjeni slovenski pisatelji so želeli umazano liberalsko podobo stiškega samostana popraviti in povečati. Pri tem se je najbolj potrudil Ivan Zorec s tetralogijo *Beli menihi* trideset let kasneje. Zgodovinske podatke je zajemal iz istega vira kot Malovrh, vendar se je tistim podatkom, ki bi utegnili kompromitirati samostance, vljudno izogibal (na primer omembe nekega priorja, ki je imel spolno razmerje z lastno hčerjo).

Danes preseneča, da Malovrh ni izkoristil priložnosti, da bi slovenskega opata prikazal kot lepšega v razmerju do tujega, nemškega opata; domačin ni prav nič boljši od tujca. Regenerativni potencial med duhovščino predstavlja le pater Hugon Alba, ki je že okužen s "krivoverskimi" husitskimi idejami. Nacionalno rivalstvo med nemštvom in slovenstvom najde pri Malovrhu izrazito mesto šele v povestih iz novejšega zgodovinskega časa, na primer iz obdobja ilirskih provinc. *Opatov praporščak* gradi napetost iz opozicije med plemenitim (ne po stanu, le duhovno) posameznikom in družbo, ki jo predstavlja ali izrojeno plemstvo ali pokvarjena duhovščina. Seveda tu nimamo opraviti s socialnim revolucionarjem, kaj šele s kmečkim upornikom – do literature socialnega realizma, ki je tako oblikovala naša bralska pričakovanja, je bilo leta 1903 še neznansko daleč! Rovani so rovarili proti pokvarjenemu plemstvu le, dokler ni tudi sam postal plemič; saj je bil tega med vsemi moškimi tudi edini vreden.

Socialni dvig je nagrada za vztrajno zavzemanje za "plemske" ideale: čast, zvestobo, viteštvo do žensk in do sovražnikov, pravičnost in pogum. Boj torej ni bil namenjen plemstvu v celoti, ampak je hotel le počistiti to, kar se je izneverilo plemskim idealom (zlasti nebrzdano čutnost), in obnoviti zanemarjene plemske vrednote ter jih okrepiti z meščansko moralo dolžnosti in žrtvovanja. Podobno velja tudi za boj proti duhovščini: liberalski pisatelj si je zadal nalogo obrisati in osnažiti izvirne verske ideale, ki jih je oskrunila pokvarjena duhovščina.

Res je brati roman (posebej take, kot jih je pisal Malovrh) s pozornostjo na njegovem idejnem ali celo političnem sporočilu legitimno početje, saj je iz želje po političnem vplivanju v veliki meri nastajal; ne smemo pa zanemariti tistih njegovih lastnosti, ki nimajo z ideologijo nič skupnega in privabljajo bralce bolj kot idejno sporočilo. Vrsta priljubljenih motivov deluje s preizkušeno simbolično močjo: preoblačenja, dvoboji, zasledovanja, prekletve, prisege, vojskovanja, prisluškovanja, skrivni sestanki v eksotičnih votlinah, rovi, razvalinah. Povesti dajejo okus popularni romaneskni liki, na primer smešni Rovnov sluga Matija, ki je v skrbi za pijačo, jedačo in druga telesna veselja podoben Cervantesovemu Sanchu Pansi in ima v svetovni literaturi nešteto sorodnikov. Podvojeni ljubezenski trikotniki, četverokotniki in druga zgodbeni ponavljanja niso v Malovrhovi povesti nobena redkost: Rovana ljubijo kar štiri ženske, ki pa jih obenem nadlegujejo drugi moški, junak sam vrača ljubezen dvema zapored, za tretjo lahko ostane le zvrhana mera njegove simpatije. Kar štirikrat se Rovnov pusti težko raniti (skoraj tolikokrat kot kak junak trivialnega divjezgodnega romana), preden si z ranami dá izplačati srečni konec.

Če je *Opatov praporščak* vzbudil zanimanje (v knjižnicah boste knjigo težko dobili, laže pač na naslovu <http://www.ijs.si/lit/opatov.html-l2>), smem nadaljevati s kratkim Malovrhovim življenjepišom. Friderik (Riko) Malovrh se je rodil leta 1861 v ljubljanski železničarski uradniški družini. V realno gimnazijo je zahajal v Ljubljani, dokler ni zaradi nesporazumov izstopil; ne ve se, ali je sploh maturiral in kje. Z osemnajstimi leti je začel objavljati v katoliških otroških časopisih, prvenec *Pesni* pa je izdal v Novem mestu pri založbi Josipa Krajca. Kritika je ta njegov vstop v literaturo nenavadno ostro zavrnila. Motila jo je estetska plat, še bolj pa protiklerikalno, protimeniško sporočilo ter frivolnost. Za istega založnika je prevedel tudi knjigo Johanna C. Mitterrutznerja *Slovani v iztočni Pustriški dolini na Tirolskem*; sto let pozneje jo je v faksimilu izdal münchenski založnik Trofenik v okviru zbirke *Litterae Slovenicae*. Ker Malovrhu v Ljubljani očitno ni ustrezalo, se je izredno vpisal na zagrebško filozofijo, poslušal tudi predavanja iz primerjalnega jezikoslovja in bil profesorjev zaupnik oziroma ovaduh. Eno leto je menda študiral tudi na graški slavistiki. Dopisoval si je in se med počitnicami družil s prvimi možmi slovenske literature, s Franom Levcem, Jakobom Sketom in Franom Levstikom, pošiljal slavistična poročila v Ljubljanski zvon in Kres ter objavil nekaj prevodov iz Turgenjeva.

Potem ga je prijela potepuška strast. Pred njim je šel glas, da je slepar; mestni magistrati so se ga bali, ker jih je skubil za denar za potne podpore;

priložnostno so ga zapirali. Za nekaj časa se je naselil v Trstu, kjer je začel urejati humoristični časopis *Jurij s pušo*, vendar je že po prvi številki pobegnil s pobrano naročnino. Ker ga je tudi zaradi drugih deliktov iskala policija, je za dve leti odpotoval v Francijo in še za eno leto v Budimpešto. Leta 1889 se je za stalno naselil v Ljubljani. Sprva zaradi slabega slovesa ni mogel dobiti službe, potem pa sta se ga usmilila liberalska veljaka Ivan Hribar in Ivan Tavčar ter mu priskrbela zaslužek najprej v Tavčarjevi odvetniški pisarni, nato pa je dobil službo korektorja pri liberalskem dnevniku *Slovenski narod*. Ščasoma je postal njegov glavni urednik. Tavčarju je ostal hvaležen in odkupoval se mu je tako, da je namesto njega hodil v najostrejši spopade s klerikalci. Strastno, ostro in strupeno duhovito je obračunaval s političnimi nasprotniki, vse s tiho Tavčarjevo podporo.

V Malovrhovem življenju marsikaj ni čisto jasno, tako tudi ne podatek, ali je res on priredil skoraj dva tisoč strani dolg kolportažni roman *Tolovajski poglavar Črni Jurij in njegovi divji tovariši*, ki je skozi dve leti izhajal v tedenskih nadaljevanjih v snopičih po dvaintrideset strani pri ljubljanski založbi Otona Fischerja. Roke ne moremo dati v ogenj niti za njegovo avtorstvo vrste srednje dolgih povesti iz sodobnega, zlasti tržaškega življenja, v katerih je pokazal več pisateljske ambicije. Lotil se je tudi pisanja izvirnih zgodovinskih romanov. Med leti 1903 in 1911 jih je objavljial v nadaljevanjih v podlistku domačega časopisa, potem pa še v knjižni obliki. Sprva je prevladovala tendenca (protestantizem, protiklerikalizem, protiavtstrijska ideja), sledile so povesti z razgibanano fabulo in končno povesti z idealnim junakom. Natančneje: šlo je za viteške, piratske in ljubezenske povesti. Prvi v seriji je bil prav *Opatov praporščak*. Roman *Pod novim orlom* (1904) se dogaja v času ilirskih provinc in navija za Francoze proti Avstrijcem. *Kralj Matjaž* (1904) je lociran v šestnajsto stoletje. Dva romana na temo maščevanja *Na devinski skali* (1905) in *Osvetnik* (1906) sta zgodbeno zelo napeta in se še danes prebereta na dušek. *Strahovalcem dveh kron* (1907) sledijo štirje ljubezenski romani: *Ljubezen Končanove Klare* (1908), ki se tudi godi v času ilirskih provinc, *V Študentovskih ulicah* (1909), *Zadnji rodovine Benalja* (1909) in *Ljubezen in junaštva strahopetnega praporščaka* (1910), ki bi bil lahko tudi viteški zgodovinski roman s turško tematiko. Malovrhov ustvarjalni opus zaključujeta dolgi humoristični povesti *Zaljubljeni kapucin* (1910) in *Skušnjave Tomaža Krmežljavčka* (1911) ter dve zbirki dovtipov, ki jih je "brez dovoljenja knezoškofijskega ordinarijata izdal Tinček Hudaklin" (1912, 1914). Po zaslugi njegovih besedil je naklada časopisu zrasla s tisoč dvesto na osemnajst tisoč izvodov. Po koncu prve svetovne vojne so ga znaki umske bolezni, ki je bila posledica njegovega bohemskega življenja (beri: spolne bolezni), spravili v pokoj in v umobolnico na Studenec, kjer je leta 1922 umrl.

Čeprav so bibliografski podatki o ponatisih Malovrhovih povesti in romanov pomanjkljivi in bi dvomljivci njihovem številu mogli oporekati, češ da gre lahko za prodajo stare zaloge pod novo naslovnico (kar v starih časih ni bilo nič nenavadnega), drži, da je bil pridni Malovrh zelo bran in cenjen pisec. Danes se zdi nenavadno, vendar ni nobenega dvoma, da je okrog leta 1909 spadal v prvo

garnituro slovenskih pisateljev. Hinko Smrekar ga je tedaj v karikaturi *Maškara slovenskih literatov* upodobil v družbi Janeza Trdine, Frana Levca, Antona Aškerca, Frana Finžgarja, Ivana Tavčarja, Ivana Cankarja in še nekaterih drugih – kot viteza s krvavim mečem v roki (glej *Zgodovino slovenskega slovstva* 4, 1963, str. 265). Tudi kritike so mu bile naklonjene. Roman *Na devinski skali* je v osrednjem literarnem časopisu Ljubljanski zvon pozitivno ocenil Anton Debeljak, Anton Aškerc je v stilno površni povesti *Pod novim orlom* pohvalil avtorjevo poznavanje zgodovine, odločitev za zgodovinski žanr, njegovo svobodomiselnost, tendenčnost in nacionalno čustvo; ocenil ga je torej kot liberalskega kolega, ki je napisal zanimivo "narodnopedagoško delo". *Ljubezen Končanove Klare* je še kar solidno ocenil Radivoj Peterlin – Petruška v Slovanu, ker je bila to pač ena redkih izvirnih leposlovnih knjig, izdanih v tem letu.

Malovrh je začel s pisanjem pripovedne proze, ko je dobil stalno zaposlitev. Obenem so bila to leta, ko so se pojavljali prvi znaki duševne bolezni, ki se je začela verjetno kot posledica sifilitične okužbe v letih popotovanja. Nedvomno je bolezen v veliki meri vplivala na značaj njegove pripovedne proze: zapuščanje spomina je povzročilo, da je sem in tja na kako osebo, ki jo je v napetem trenutku pripeljal v povest, enostavno pozabil; ideja veličja (megalomanstvo) mu je rojevala same idealne in nadnaravno sposobne junake. Povzdiguje jih vse presegajoči boj med čustvom in dolžnostjo, v katerem seveda zmaga dolžnost, junak in junakinja pa sta za nagrado za svoje plemenito obnašanje nagrajena s tisto čustveno izbiro, ki sta se ji še pred trenutkom v imenu dolžnosti odrekala. Zato bi bilo preveč enostavno, če bi Malovrhovim povestim očitali, da v maniri trivialne literature zgolj "strežejo okusu bralcev"; vsaj deloma je res, da jih je mogoče razbirati tudi kot nekakšno avtorjevo samoterapevtsko dejavnost. Naj bo motivacija za Malovrhovo pisateljsko tlako taka ali drugačna, rezultat sta dobri dve desetini dolgih pripovedi, ki bi v slovenski literarni zgodovini zaslužile vsaj en odstavek.

Malovrhovi *Strahovalci dveh kron* so zgodovinski roman o pomorskih spopadih med Turki, Benečani in senjskimi pirati na petsto sedemdesetih straneh v dveh knjigah. Z dvema kronama sta mišljeni turška in beneška, vmes so uskoški pirati s stalnim bivališčem v habsburškem Senju. Njihovemu zgodovinskemu pomenu in opisom bojev v letih 1569-1617 so posvečene dolge historiografske strani (cela desetina besedila!), vendar končni vtis tega obsežnega romana še zdaleč ni tak, kot da bi šlo za literarizirano zgodovino, ampak pusti občutek, kakršnega povzroči izrazito pustolovski, bolje rečeno ljubezensko-pustolovski roman. Petdeset poglavij romana predstavlja tri leta trajajoče pustolovščine, v katere je zgodovinska usoda potisnila glavni osebi, ločeni in iščoč se par, ki se na koncu srečno združi v ljubezni.

Glavni junak je spet Andrej, tokrat plemič Kržan, s slugom Tomom. Skupaj s skrivnostnim tujcem v viharni noči reši s potaplajoče se ladje v reškem zalivu beneškega vojvodo Dall Ferra in njegovo hčerko Asunto. Jezni Uskoki, ki so se že veselili brodolomskega plena, ranijo Andreja in Asunta ga v tujčevi hiši v

Opatiji zdravi. Izpoveta si ljubezen, vendar so z njene strani neke skrivnostne ovire, zaradi katerih odlaga zvezo. Da bi bil bliže Asunti, se Kržan vpiše v beneško vojsko. V svojem generalu della Croceju prepozna skrivnostnega dobrotnega tujca. Ta mu prepreči odhod za Asunto, ki se mora poročiti z uskoškim piratskim poglavarjem Ladislavom Gjačičem, če hoče rešiti življenje svojih dveh ujetih bratcev. Na otoku Antikyrtiri Dall Ferro izroči Asunto Gjačiču, vendar vihar na morju na srečo prepreči združitev poročencev. Kapitanu Desantiču, ki skupaj s turškim admiralom Piali-pašo zasleduje gusarsko ladjo, končno uspe Gjačiču ugrabiti Asunto.

Turki napadejo Ciper, ki ga za Benečane branijo Andrej in pirati. Andrej, preoblečen v Turka, reši Asunto z goreče turške ladje in jo odpelje v hribe pri Famagusti. Sam gre mestu na pomoč. Odkrije skriven podzemski rov, ki ga uporabljajo pirati, in po njem oskrbujeta mesto. Ujameta Gjačiča, ta pa od meščanov zahteva Kržanovo življenje, če hočejo, da jim pirati pomagajo v boju proti Turkom. Asunta prihiti, preoblečena v Ciganko, pred Famagusto in Piali-paši izda podzemni rov. Mesto pade, Gjačič pobegne brez Asunte in brez Andreja. Ljubimca sta končno združena, tudi sluga Tomo je dobil svoje dekle, della Croce se izkaže za Andrejevega strica, ki se je želel maščevati Dall Ferru, ker je ta ubil njegovega brata, Andrejevega očeta, ko sta se spopadla za Asuntino mater. Zaradi mladih dveh se della Croce (= Kržan) odpove maščevanju. Pirati končajo v lastni pasti v boju s Turki. Čez leta obišče Andreja in Asunto, ki sta se ustalila nad Devinom pri Trstu, siv berač, se izkaže za oslepelega Gjačiča, prosi odpuščanja in umre.

Strahovalce bi lahko vtaknili med pustolovske, gusarske ali zgodovinske romane, strukturno gledano pa gre za viteški roman. Plemenit, a reven vitez si z junaškimi dejanji prizadeva osvojiti izvoljenko. Medtem ko se on bojuje za "domovino", mora zaupati, da mu bodo prijatelji reševali princeso iz škripcev. Šele ko je mera junaštev polna, sme uresničiti svojo željo. Andrej in Asunta s poroko izravnata konflikt, ki ga je ljubezenski trikotnik zasejal med njuni rodbini della Crocejev in Dall Ferrov, ljubezenski trikotnik Andrej-Asunta-Gjačič, ki bi bil lahko izvir podobnih konfliktov v prihodnosti, pa razpade. Tako je roman brez ostanka izravnal, popravil in uredil svet, ki se je v začetku pokazal kot nered. Ljubezen in pustolovščina prikleneta bralca v uživajočo identifikacijo, obenem pa mu zgodba ponuja tudi že model nacionalnega obnašanja. Andrej Kržan se kot reven vitez (kot nesamostojen Slovenec) udinja raznim političnim skupinam: najprej Benečanom, kasneje sodeluje z gusarji, se nato bojuje proti njim in se končno spre še z Benečani – kakor mu pač bolje kaže. Kržan je kot vsi literarni vitezi junak, čigar dejanja uravnava moralni imperativ, vendar samo na zasebni, ljubezenski plati, nikakor pa ne bi mogli reči, da je dosleden, zvest in načelen tudi v političnem življenju – tu uveljavlja principe prilagodljivosti, kompromisa in izmuzljivosti. To, da se je po dolgem preganjanju po svetu slovenski plemič z mlado ženo ustalil v Cerovljah nad Devinom, ki spadajo pod habsburško krono, ima svoje politično sporočilo. Zgodba uči, da dolgoročno Slovencem ni ugodna ne

zveza z Benečani, ne zveza s Turki, ne zveza z Uskoki, najugodnejši *modus vivendi* je v okviru habsburške monarhije, na njenem zahodnem obrambnem zidu, ki je tudi obrambni zid slovenstva.

Dve leti za Malovrhom je beneško-uskoško borbo za oblast popisala še Lea Fatur, ki s petimi zgodovinskimi povesti za revijo Dom in svet ter Mohorjevo družbo spada med najplodnejše pisateljice žanra. Njena "povest iz uskoško-benečanskih bojev" *Za Adrijo* ponuja – zdaj smo na tako fiktivno alternativno ponujanje vzorcev zgodovinskega obnašanja že navajeni – Slovencem drugačen recept za zgodovinsko držo na meji med velikimi in nasilnimi sosedi.

Uskoki so v nezavidljivem položaju med Turki in Benečani. Nadvojvoda Ferdinand jim ne daje plače, ker niso redna vojska, pa tudi ropati Turkov in Benečanov jim ne pusti. Leta 1609, ko pridejo v uskoško središče Senj beneški odposlanci, da bi se tu sestali z avstrijsko komisijo, ki naj kaznuje uskoške grehe, se v uskoškega poglavarja Jurišo Senjanina zaljubi Benečanka Cecilija Foscari, njen brat Ivan Foscari, svak admirala Venierja, pa v Juriševo sestro Zoro. Izgledi za srečo mladih parov iz sovražnih si taborov so kaj bedni. Cecilija se mora po vrnitvi v Benetke omožiti z dožem Erizzom Dandolo, Ivana pa silijo v poroko s strastno in bogato Klaro Mocenigo. Juriša za srčne stvari noče imeti nobenega posluha, prvo sta mu ropanje in vojaška služba. Sestro Zoro sili v poroko z bogatim uskoškim knezom Milanšičem, čemur pa se ona upira in pobegne v Benetke k svojemu Ivanu. Tu se znajde v ljubezenskem trikotniku in se z ljubimcem zaradi njegove omahljivosti spre. Klarini in Ivanovi sorodniki jo spravijo v beneško ječo Orfano. Ivan jo išče po vsem Sredozemlju, končno zve, kje je, in jo v zadnjem trenutku reši. Vmes so Benečani ujeli njenega ženina Milanšiča, zvedelo pa se je tudi, da Juriša, ki so ga že nekaj časa pogrešali, ni mrtev, ampak da je bil ujet v Bosni. Juriša pride, preoblečen v ranjenega starčka, z avstrijskim odposlanstvom v Benetke, sestane se s še vedno vanj zaljubljeno doževo ženo Cecilijo, zmaga v veslaškem tekmovanju in se pri tem izda, reši s pomočjo Foscarija in avstrijskih diplomatov sestro Zoro in pobegne. Na begu v spopadu z Benečani Foscari pade. Arbanasi, beneški najemniki, porazijo Uskoke na morju, Uskoki jim vrnejo in ubijejo admirala Venierja. Avstrijci zaprejo Jurišo Senjanina zaradi ropov; na begu je ubit. Zora se končno poroči z Milanšičem, ki ga je dož izpustil iz ječe. Je samo še sled nekdanje lepote, zdaj vzgaja otroke v junake za "svobodo Jugoslavije – za Adrijo! ..."

Slovenci so v povesti le stranske osebe, na primer Uskokom naklonjeni stotnik Daniel Frankol iz Trsta, pa vitez Podstenski, ki ga Juriša priklene nase s svojo močjo, omenja se korenjaško spremstvo kranjskih plemičev. Sicer pa Nikolaj Frankopan takole komentira njihovo vlogo: "Ti vražji Kranjci jemljejo nam Hrvatom najboljše službe /.../, od njih pa ne dobiš ničesar." Zato Hrvatje ne iščejo perspektive v habsburški oblasti, ampak jo vidijo v samostojnosti: "Bodi naš varih, Frankopan. Brani naše pravice pred Nemcem in Benečanom." Malovrh je v imenu sožitja med sosedi še poročal Benečanko s Slovencem, pri Faturjevi pa vse take "mednarodne" zveze razpadejo. Politična vizija Faturjeve

je bila torej drugačna kot Malovrhova, bolj radikalna in pogumna, kar težko spravimo skupaj z njeno siceršno katoliško usmeritvijo.

Z repertoarjem liberalskih gesel je znamenito obdarjena Malovrhova zgodovinska povest *Kralj Matjaž*. Izbira mitskega junaka v naslovu je privabila toliko bralcev, da je povest izšla v dvakratnem knjižnem ponatisu.

Leta 1570 Cigani napadajo kartuzijanski samostan v Bistri, ker jim je naduti nemški menih Celestin ugrabil in posilil kraljevo hčer Ester. Nad nemoralnim življenjem menihov se razburjajo tudi vaščani z Antonom Magajno na čelu. Z njim je še menih Erazem pl. Obričan, ki pobegne iz samostana in postane protestant. Skupaj netita verski in socialni nemir po deželi. Celestinu se Cigani maščujejo, zmerni Erazem doživi osebno srečo v izgnanstvu, glavnemu junaku, socialnemu revolucionarju Magajni, ki spominja na kralja Matjaža in je dal povesti naslov, se kmečki punt ponesreči, poražen pa je tudi v prepovedani ljubezni do žene vrhniškega sodnika. Ne preostane mu drugega, kot da se v grozljivi soteski Pekel pod Menišijo vrže v prepad.

Osnovno protiklerikalno idejo je roman uresničil samo napol, do protestantizma, s smrtjo zlobnega Nemca Celestina se je potrdila tudi nacionalno-osvoboditvena težnja, popoln poraz pa je doživel junakov socialni revolucionarni projekt. Anton Magajna je v zgodovino preneseni liberelec iz začetka dvajsetega stoletja. Vodijo ga meščanski razsvetljenski ideali svobode, enakosti in bratstva: "Vlada nam naj ena postava – narava, ena sveta knjiga – razum, en prestol – pravičnost in en oltar – bratoljubje." Njegov nesrečni konec je pokazal, kako pred stoletji razsvetljenski liberalski odrešitveni načrt še ni bil zrel za uresničenje, in obenem z zgledom zmernejšega, nefanatičnega junakovega pomočnika namigoval, da je življenje na strani tistih, ki so sposobni sklepati kompromise in se ustaviti pred radikalnimi cilji.

Kar je bilo do zdaj povzemanja, se je nanašalo na Malovrhov zgodovinski roman s pustolovsko zgodbeno podlago. Druga polovica njegovega pripovedništva, ki prav tako v veliki meri pripada zgodovinskemu žanru, pa je ljubezenska povest. Neredko je tu glavna oseba ženska. Če odmislimo, da je bil Malovrh eden najbolj strupenih nasprotnikov slovenskega klera, in opazujemo samo obnašanje junakov, se izkaže, da se komaj razlikujejo od junakov mohorjanskih povesti ali junakinj ženskega romana, zato jim še tako strogi moralisti ne bi mogli česa očitati. V vseh primerih osebe vodi moralni imperativ, to je ponotrzanjene take ali drugačne družbene zapovedi in prepovedi. V Malovrhovi ljubezenski povesti trpi, v trpljenju uživa ter je na koncu za trpljenje nagrajena po duši plemenita ženska, kadar pa je glavna oseba duhovno plemenit moški, je suženj dane besede ali zaobljube oziroma je v službi drugih viteških idealov, za kar je na koncu poplačan z osebno srečo.

Ob koncu bo treba pokazati še na pisateljev jezik in stil. Komur se je dozdevalo, da se z izbiro Malovrha za literarnozgodovinsko predstavitev podirajo trdni temelji, na katerih je zgrajena slovenska literarna piramida, temu bodo citati pisateljeve pripovedne štance in kičizmov v tolažbo in ga bodo umirili v

prepričanju, da svet le še ni čisto iz tira in da še vedno znamo jasno ločiti, kaj je dobro in kaj zanič; nobenega dvoma namreč ni, da je Malovrh zaradi izraznih klišejev lahko le reprezentant tistega zanič. Naj mi bo dovoljeno ob tem tiho pripomniti, da bi z malo truda podobne neuglednosti znali najti tudi pri cenjenih imenih slovenskega Parnasa – variiranje izraznih formul samo po sebi pač še ni znak trivialnosti.

Kadar jih preplavlja pristno čustvo, se Malovrhove junakinje ne menijo za svež izraz:

Dvoje rok se je ovilo okrog Konradovega vrata in med vročimi poljubi je slišal glas ljubezni: "Tvoja – Konrad, tvoja v sreči ali nesreči, živa ali mrtva, danes in vekomaj." (*Pod novim orlom*)

"Plemič Andrej, jaz te ljubim, živa ali mrtva, danes in vekomaj." (*Strahovalci dveh kron*)

Kadar so čustva velika, besede postanejo celo odveč – vse se da razbrati iz svetlikanja oči:

Pri teh besedah je iz Bonapartovih oči udaril neki poseben plamen, ki je pa hipoma ugasnil.

V maršalovih očeh je zaplapolal neki plamen, a hitro zopet ugasnil.

V očeh ji je nekaj zasvetlikalo in hitro zopet ugasnilo.

V Ljudmilinih očeh se je zasvetlikal nestalno in nejasno neki tajinstveni ogenj, neki žar zavrtnosti in prekanjenosti.

V njenih očeh je bilo slutiti nekaj skrivnostnega, prav kakor bi ta bledolična oseba skrivala na dnu svoje duše nekaj posebnega. (Vse iz romana *Pod novim orlom*.)

Zdelo se je dekletu, da gori v njenih očeh poseben ogenj. (*Ljubezen Končanove Klare*)

Poslavlajo se Malovrhovi ljubimci takole:

Lahko noč, ti sreča mojega življenja. (*Zadnji rodovine Benalja*)

Iz njenih velikih, tajinstvenih oči je sijala brezkončna ljubezen in njene ustnice so tiho drhtele: Zdravstvuj ... Ljubila te bom do smrti. (*V Študentovskih ulicah*)

Poljublajo pa tako:

Nagnila je glavo, zatisnila oči in kakor omamljena ležeč na njegovi roki trpela njegov dolgi mehki poljub na svojih polodprtih mokrih ustnah.

Veliki močni mož je strastno stiskal drhtečo mlado ženo k sebi in poljubljal cvetoča ustna tako vroče, da je vsa premagana ležala na njegovih prsih. (Oboje iz *Ljubezni Končanove Klare*.)

Poljubil jo je na rosne polne ustne. (*V Študentovskih ulicah*)

Od Malovrhove smrti je minilo okroglih osemdeset let. Če bi spadal med klasike, bi me najbrž prosili za jubilejni članek. Pa je že prav, da sem tega zanimivega pisatelja lahko predstavil drugače, kot to narekujejo jubilejne priložnosti. Za povzetek drugih njegovih romanov in povesti ostajam še na dolgu.